

K ČESKÝM A SLOVENSKÝM MIGRACÍM V LETECH 1918–1938¹

JAROSLAV VACULÍK

The study deals with the re-emigration of foreign Czechs and Slovaks after the emigration process, which culminated in the second half of the 20th of the 20th century. The global economic crisis, which erupted at the turn of the 20th and 30th, reduced the possibility of expatriation, because national markets were closed to the influx of foreign workers.

Key words: 1st Czechoslovak Republic; re-emigration after the World War I; interwar emigration

Jedním z důsledků vzniku samostatného československého státu byla snaha Čechů a Slováků za hranicemi ČSR o návrat do staré vlasti. V prvé řadě se to týkalo bývalých rakousko-uherských civilních a vojenských osob, které se ocitly na území nástupnických států habsburské monarchie. Přestěhování státních zaměstnanců z území Rakousko-Uherska, kromě Rakouské republiky, převzalo československé Ministerstvo národní obrany (MNO). K těmto osobám se mohly připojit i další osoby, které byly příslušníky ČSR.² Zájem o návrat do vlasti však projevil i krajané žijící za hranicemi někdejší monarchie. Proto ministerstvo sociální péče (MSP) navrhlo, aby vláda svěřila agendu péče o Čechy a Slováky vracející se do vlasti tomuto úřadu.

Účelem repatriace osob, které opustily své domovy v době světové války, a reemigrace předválečných emigrantů bylo usnadnit jejich návrat z ciziny, a to včetně dopravy jejich majetku. V rámci MSP bylo zřízeno zvláštní oddělení H, které mělo na starosti repatriace a reemigraci do českých zemí, zatímco pro Slovensko měla být zřízena samostatná kancelář. Velká snaha o přesídlení se projevovala zvláště v zemích postižených občanskou válkou (Rusko) nebo hospodářským rozvratem (Německo, Rakousko, Maďarsko). Zvláště patrné to bylo u velké české menšiny ve Vídni, jejíž příslušníci usilovali o přesídlení na Moravu a Slovensko. Vídeňští Češi si zřídili zvláštní kancelář ve Vídni, která přesídlení organizovala.³

K návratu krajanů z ciziny patřila také repatriace příslušníků československých legií a vojenských zajatců z rakousko-uherské armády. Těch bylo nejvíce v Rusku. Nařízením vojenské správy ze 14. července 1919 byl za souhlasu politického zmocněnce československé vlády a velitele československých vojsk na Rusi zřízen evakuační úřad československého vojska k provedení evakuace vojska a civilních občanů. Evakuace legií trvala od 15. ledna 1919 do 2. září 1920. Repatriace válečných zajatců probíhala až do roku 1921, kdy došlo ke zhoršení vztahů Ruska a nástupnických států bývalého Rakousko-Uherska. Další provádění repatriace válečných zajatců na sebe vzal Mezinárodní červený kříž (MČK) v Ženevě. Za tím účelem byla v Berlíně vytvořena Nansenova pomoc, ve které byli delegáti jednotlivých nástupnických států. Tak se podařilo vrátit z Ruska dalších 18 219 Čechoslováků. Na pomoc repatriantům a reemigrantům z Ruska uvolnila československá vláda v roce 1922 částku 410 mil. Kč.⁴

¹ Zpracováno v rámci projektu GAČR 409/08/161.

² Národní archiv Praha (dále jen NA), fond Ministerstvo školství a národní osvěty (dále jen MŠANO), k. 580, dopis Ministerstva veřejných prací prezidiu ministerské rady z 5. 5. 1920.

³ Tamtéž, dopis Ministerstvo sociální péče (dále jen MSP) prezidiu ministerské rady z 9. 6. 1920.

⁴ Tamtéž, dopis MSP prezidiu ministerské rady z 1. 11. 1922.

Z Ruska se vraceli také podkarpatští Rusíni, kteří uprchli z uherské Rusi poté, kdy na počátku světové války začala přes Karpaty pronikat ruská armáda, která je vyzvala, aby odjeli do Ruska, což prý tyto dobré ruské vlastence uchrání před pronásledováním zuřivých Maďarů a Němců. Rusíni poté pracovali při zemědělských pracích na Ukrajině odkud si dokonce přivezli mouku.⁵

Repatrianti procházeli do konce roku 1923 karanténní stanicí v Pardubicích. V tomto roce většina repatriantů přijížděla přes Petrovice a byla dopravována do karanténní stanice Bohumín, kde byla provedena desinfekce a desinsekce osob a jejich svršků. Poté byli propuštěni a odesláni do svého domova. Transporty, které přibýly přes Děčín nebo Horní Dvořiště byly posílány do desinfekční stanice města Prahy v Libni.⁶

V souvislosti s výročí Bílé hory 1620 vystoupila Kostnická jednota jako sdružení československých evangeliků s požadavkem návratu potomků českých náboženských exulantů do vlasti, aby tak byla, jak uváděli, odčiněna. Týkalo se to hlavně českých evangeliků v pruském Slezsku, Polsku a na Ukrajině. Původní návrh ministerstva zemědělství (MZ) z 30. dubna 1924 směřoval k akci ve velkém rozsahu, jak ji mělo na mysli ministerstvo zahraničních věcí (MZV), které předpokládalo v rámci pozemkové reformy zřídit zvláštní hospodářskou korporaci k přípravným pracem k provedení akce. Ale s ohledem na nezbytné úspory zařadilo MZ do svého rozpočtu na rok 1925 na podporu návratu a kolonizace českých náboženských emigrantů jen dva mil. Kč.⁷ Vzhledem k tak nízkým prostředkům MZ sdělilo, že nemůže přistoupit k provádění akce repatriace náboženských emigrantů.⁸

Z 841 přihlášených rodin potomků náboženských emigrantů se podařilo reemigrovat do ČSR jen malou část. Vznikly čtyři exulantské kolonie v Čechách (Encovany, Sulejovice, Čížkovice, Sirejovice), tři na Moravě (Zábřeh, Vikýřovice, Suchdol nad Odrou) a tři na Slovensku (Milošlav, Hviezdoslav, Alžbětinka). Hodnota exulantských kolonií v Čechách a na Moravě činila v roce 1928 celkem 15 mil. Kč, na kterých ale vázl dluh sedm mil. Kč. K 1. lednu 1928 bylo v Čechách usídleno 314 exulantských rodin, na Moravě 39 a na Slovensku 30.⁹

Paralelně s návratem části krajanů z ciziny do ČSR začal počátkem 20. let proces opačný – vystěhoalectví způsobené poválečnou hospodářskou krizí. Na pražských nádražích se začaly objevovat velké skupiny lidí, zejména z východních částí ČSR. Celý proces bylo nutno vtěsnat do zákonných norem.

Proto byla v roce 1921 připravena osnova zákona o vystěhoalectví, který umožňoval, aby každému žadateli byl vydán vystěhoalecký cestovní pas. Veškerou zodpovědnost za praktické řešení vystěhoaleckého problému převzalo MSP, a to za situace, kdy zástupy slovenských vystěhoalců přijížděly do Prahy a neměly kde hlavu složit.¹⁰

Úkolem MSP bylo také shromažďovat informační materiál o podmínkách pro vystěhoalectví v cizích státech, a proto československé zastupitelské úřady byly povinny mu zasílat podrobné periodické čtvrtletní a roční zprávy.¹¹

Podle vystěhoaleckého zákona z roku 1922 byl za vystěhovalce považován ten, kdo odcházel z území ČSR do ciziny, aby si tam hledal obživu nebo s úmyslem se již nevrátit. To zna-

⁵ NA, f. MSP, k. 3906, dopis repatriční stanice Bohumín Zemské politické správě v Opavě z 1. 2. 1923.

⁶ Tamtéž, dopis Ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy (dále jen MVZTV) prezidiu ministerské rady ze 7. 1. 1924.

⁷ NA, f. MŠANO, k. 580, dopis Ministerstvo zemědělství (dále jen MZ) prezidiu ministerské rady z 31. 1. 1925.

⁸ Tamtéž, dopis MZ MŠANO z 31. 1. 1925.

⁹ NA, f. MSP, k. 4021, XXIV. výroční zpráva Kostnické jednoty za rok 1928.

¹⁰ Tamtéž, dopis MSP prezidiu ministerské rady ze 4. 7. 1921.

¹¹ Tamtéž, k. 4051, instrukce MSP zastupitelským úřadům (dále jen ZÚ) z 16. 8. 1922.

mená, že za vystěhovalce byli považováni i sezónní dělníci, kteří odcházeli na letní zemědělské práce. Důsledkem vystěhování nebyla ztráta státního občanství. Vystěhovalectví bylo svobodné, jistá omezení se týkala pouze mužů, kteří podléhali branné povinnosti.¹²

Prováděcí nařízení k zákonu o vystěhovalectví z 15. února 1922 zakazovalo veškerou propagandu vystěhovalectví, pokud nebyla prováděna po souhlasu MSP. Při MSP měl být zřízen stálý poradní sbor pro vystěhovalectví složený ze zástupců zaměstnavatelů, zaměstnanců, vědeckých kruhů, dopravních podnikatelů, humanitárních organizací, Státního pozemkového úřadu (SPÚ), Státního úřadu statistického (SÚS), Československého plavebního úřadu a všech ministerstev. Předsedou sboru byl ministr sociální péče.¹³

Komise pro vystěhovalectví a kolonizaci byla zřízena 30. ledna 1924. Zpočátku neměla určitý program ani jasný obraz o významu vystěhovalectví. Jejím úkolem bylo studium a příprava praktického řešení otázek týkajících se vystěhovalectví, přistěhovalectví a kolonizace v cizině.¹⁴

Vystěhovalectví nebylo jen problémem československým, ale celoevropským. V červenci 1921 svolal italský generální komisař vystěhovalectví do Říma konferenci ČSR, Polska, Rumunska, Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (SHS), Rakouska, Maďarska a Bulharska o vystěhovaleckých otázkách, jež měly být předmětem ženevské konference Mezinárodního úřadu práce v roce 1922. Konference v Římě se zabývala státním dozorem nad vystěhovaleckými agenty, zdravotnickou problematikou vystěhovalectví, problémy v přístavech nalodění, pojištěním vystěhovalců do zámoří, hromadným najímáním vystěhovalců, státním dozorem na pracovní smlouvy i přijímáním a ochranou vystěhovalců v přístavech vylození.¹⁵

Předmětem jednání 4. mezinárodní konference práce v Ženevě v listopadu 1922 byla především statistika vystěhovalectví. Konference doporučila, aby každý člen Mezinárodní organizace práce (MOP) sděloval Mezinárodnímu úřadu práce (MÚP) všechny informace o vystěhovalectví, přistěhovalectví, repatriaci a tranzitu, a to odděleně vlastní a cizí státní příslušníky. Statistika vystěhovalectví z ČSR byla založena na vydaných cestovních pasech a sčítacích lístcích, které se vyplňovaly také pro ty, kteří odcházeli na sezónní práce.¹⁶

Československé vystěhovalectví nemělo jen význam hospodářský, ale odborníci v něm viděli i oslabování státotvorného národa, protože většinu vystěhovalců tvořili Slováci a Češi. Z tohoto pohledu v tom bylo viděno politické zlo. Proto měla být dávana přednost sezónnímu vystěhovalectví, neboť trvalí emigranti rozptýlení v cizích státech neměli většinou svá kulturní střediska a možnost udržovat tradice. Emigranti se proto měli po získání úspor vrátit do vlasti. K omezení emigrace měl být zpracován protiemigrační plán.¹⁷

Komise pro vystěhovalectví viděla příčiny emigrace především v hospodářských důvodech jako byly relativní přelidněnost a disparita mezi vzrůstem počtu obyvatel a možnostmi obživy. Na Slovensku působila také předválečná tradice a kontakty s příbuznými v zámoří. Přitom ovšem vystěhovalectví z ČSR nebylo, ve srovnání s dalšími evropskými státy, příliš velké. Mezi sezónními vystěhovalci bylo 9/10 zemědělských dělníků, mezi zámořskými vystěhovalci bylo v roce 1925 48 % zemědělců, 20 % průmyslových dělníků, 27 % povolání neuvadlo. V roce 1925 se nejvíce zemědělců odstěhovalo do Francie (1 995), Kanady (1 906) a USA (703). Z průmyslových dělníků odcházeli v roce 1925 zvláště horníci (2 921), hlavně do Francie (1 775),

¹² Tamtéž, vládní návrh zákona o vystěhovalectví.

¹³ NA, f. MŠANO, k. 580, dopis MSP prezidiu ministerské rady ze 17. 5. 1922.

¹⁴ Tamtéž, k. 3571, výroční zpráva Komise pro vystěhovalectví za rok 1926.

¹⁵ Tamtéž, dopis MSP prezidiu ministerské rady z 3. 9. 1922.

¹⁶ Tamtéž, dopis MSP prezidiu ministerské rady ze 14. 11. 1924.

¹⁷ Tamtéž, k. 3570, zásadní otázky emigrační problematiky z 26. 4. 1926.

Maďarska (658) a SSSR (299). Kovodělníci (1 065) směřovali nejvíce do Francie (305), SSSR (147) a Německa (142), stavební dělníci (1 397) do Německa (150), Francie (123) a SSSR (112).¹⁸

Členové komise pro vystěhovalectví poukazovali na roztržitost péče o emigranty, kterou provádělo 15 organizací, aniž by vzájemně spolupracovaly. Přitom v letech 1922–26 se stěhovalo průměrně ročně do zámoří (s výjimkou USA) 9 tisíc osob, do evropských států 16 tisíc.¹⁹

Komisi pro vystěhovalectví řídil v zastoupení ministra sociální péče nejprve úřadující místopředseda ministerský rada dr. Antonín Sum (MZV), který byl v roce 1928 vystřídán ministerským radou Antonínem Boháčem ze Státního úřadu statistického. Druhým místopředsedou se stal po založení Československého ústavu zahraničního (ČÚZ) jeho tajemník Rudolf Pilát. V roce 1928 se komise zabývala vyhlídkami pro československé vystěhovalectví v cizině, zejména v Latinské Americe (Paraguay, Mexiko, Argentina, Brazílie, Ekvádor, Kolumbie). Ke zlepšení informovanosti měl přispět Vystěhovalecký zpravodaj, který jako čtrnáctideník začalo vydávat v lednu 1928 MSP.²⁰

K péči o vystěhovalce procházející Prahou byla již na počátku 20. let 20. století zřízena v Libni vystěhovalcká stanice, která jim poskytovala ubytování a stravování. Stanici prošlo v letech 1921–1927 na 90 tisíc osob. O katolické vystěhovalce se staral Spolek sv. Rafaela, který ve stanici zařídil kázání a bohoslužby. Stanice ovšem stála na pozemku Československých státních drah (ČSD), které požadovaly k 1. červenci 1929 jeho vyklizení. Bylo nutno vybrat pozemek pro novou stanici, který byl nalezen v Nových Vysočanech. Zde byla vybudována nákladem osmi milionů korun nová budova, a to do konce roku 1930. Nová stanice se nacházela v blízkosti nádraží Libeň na trati Česká Třebová–Praha, v blízkosti tramvajové dopravy a na volném prostranství, kde byla vybudována kanalizace i vodovod. Nová budova byla cihlová, ohnivzdorná, s bezpečnostními východy, vedle obytných místností měla i místnosti společenské, administrativní a hospodářské včetně sociálního zařízení.²¹ Stanice měla kapacitu 400 osob a zamezovala potulování vystěhovalců po Praze, jejich nocování na nádražích a v parcích a čelila zavlečení infekčních nemocí do hlavního města.²²

Ve čtvrtém roce své existence (1929) projednávala Komise pro vystěhovalectví osídlovací možnosti v různých částech světa. Konstatovala, že přichází nepříznivé zprávy ze SSSR a uvažovala o možnostech jak ruským Čechům umožnit přečkání nových poměrů v souvislosti s počínající kolektivizací sovětského zemědělství a bojem proti bohatým sedlákům, tzv. kulakům. Komise projednala různé kolonizační plány v Brazílii, Kanadě, Paraguay, na Madagaskaru, v Ekvádoru a Habeši. Konstatovala, že na Slovensku vystěhovalcká horečka zachvátila velký počet osob, podobné poměry byly i na Podkarpatské Rusi. Na Slovensku měly být prováděny meliorace, komasace a intenzifikace, zemědělci se měli zaměřit na výrobu mléka, chov dobytka a drůbežářství. Změnit se měly stávající dědické poměry, které umožňovaly dělení pozemků bez omezení. Vystěhovalectví se stalo problémem, který byl stále naléhavějším a vyžadoval řešení.

V letech 1922–1928 se z ČSR vystěhovalo 185 997 osob, dalších 95 590 odešlo na sezónní práce. V roce 1928 odcházeli zemědělci, hlavně do zámoří (10 708), zatímco průmysloví dělníci (4 957) směřovali zejména do evropských zemí. Z 24 540 vystěhovalců v roce 1928 jich byla nadpoloviční většina ze Slovenska (13 544). Podle národností byla většina vystěhovalců národ-

¹⁸ Tamtéž, k. 3571, výroční zpráva Komise pro vystěhovalectví za rok 1926.

¹⁹ Tamtéž, protokol o schůzi komise pro vystěhovalectví 24. 10. 1927.

²⁰ Tamtéž, k. 4084, výroční zpráva komise pro vystěhovalectví za rok 1928.

²¹ Tamtéž, k. 4022, dopis MSP prezidiu ministerské rady z 12. 4. 1928.

²² Tamtéž, porada o státní vystěhovalcké stanici ve Vysočanech.

²³ NA, f. MSP, k. 4084, Vystěhovalcká zpráva za rok 1929.

nosti československé (15 710), následovali Němci (4 119), Rusíni (2 712), Maďaři (1 442), Židé (267) a Poláci (260).²³

Studium vystěhovalcké problematiky se stalo jednou z náplní činnosti také nově zřízeného Československého ústavu zahraničního (ČÚZ). Ten měl soustředit evidenci krajanů v cizině, podporovat jejich styky s domovem, pracovat k jejich hospodářskému, kulturnímu a mravnímu povznesení, který by měl být také k prospěchu ČSR. ČÚZ měl založit a vést katastr krajanů v cizině, katastr československých spolků, náboženských obcí a škol, zakládat a udržovat veřejné knihovny a čítárny, sbírat informace o vyhlídkách vystěhovalectví a zprostředkovat přesídlení z ciziny do vlasti. Členové ČÚZ byli činní, dopisující, zakládající a čestní. Orgány ČÚZ byly valná hromada, správní výbor a představenstvo. Valná hromada volila předsedu ČÚZ na jeden rok, na tři roky členy správního výboru, a to vždy jednu třetinu, celkem 18 osob. Představenstvo tvořili předseda, dva místopředsedové, čtyři přísedící a zástupci MSP a MZV.²⁴ Jako pomocné složky vznikly odbory organizační, evidenční, finanční, propagační, školský, lidovýchovní, náboženský, tiskový, hospodářský a sociální.²⁵ Podle tehdejších údajů žily za hranicemi ČSR 2 mil. Čechů a Slováků, z toho více jak milion v USA. V Evropě žilo 800 tis. krajanů a v Americe 1,2 mil.²⁶

Velké vystěhovalectví ze Slovenska a Podkarpatské Rusi bylo, podle doc. Cyrila Boháčka, způsobeno hospodářskými momenty. Poukazoval na zrychlený přírůstek obyvatelstva. Na tisíc obyvatel bylo v Čechách vydáno 92 vystěhovalckých pasů, na Moravě 115, na Slovensku 291 a Podkarpatské Rusi 78.²⁷

Ministerský rada dr. Glaser upozorňoval, že fluktuace průmyslového dělnictva se stala ukazatelem pro určité hospodářské jevy v jednotlivých zemích. Země, odkud průmysloví dělníci odcházeli, nemohly se v dotčeném oboru s úspěchem uplatnit proti cizí konkurenci. Např. za pomoci československých sklářů vznikly sklářské podniky v Rumunsku, Polsku, Bulharsku a Jugoslávii, mnoho sklářů odešlo do Německa a Maďarska. Českoslovenští dělníci se tak stávali pomocníky při budování nebo zdokonalování cizí konkurence.²⁸

O vystěhovalce pečovali v přístavech mimo plavebních společností také vystěhovalckí tajemníci organizace křesťanských mladých mužů YMCA. Proto MSP poskytovalo každoročně světovému výboru YMCA v Ženevě částku 1 tisíc švýcarských franků.²⁹ Podle světového výboru YMCA, zásluhou vystěhovalckých tajemníků se „doba pobytu v přístavních městech stává dobou zajímavých zkušeností a nikoli dobou zmatků“.³⁰ Vystěhovalckí tajemníci YMCA působili v Gdaňsku, Hamburku, Brémách, Le Havru, Southamptonu a Liverpoolu. Byli umístěni také v New Yorku, Quebecu, Rio de Janeiro a Buenos Aires. Odbočky YMCA působil ve dvou tisících městech Ameriky a YMCA usilovala o umístění svých sociálních pracovníků na vystěhovalckých lodích.³¹ Podle československých konzulátů zkušenosti s vystěhovalckými tajemníky YMCA byly dobré. Např. v Brémách zdejší tajemník podělil československé vystěhovalce slovensky psanými tiskovinami. Mladí muži se měli v Americe po svém příjezdu obracet na YMCA, která byla ochotna jim pomoci při ubytování, získání práce i znalosti anglického jazyka.³²

²⁴ NA, f. MŠANO, k. 3570, stanovy ČÚZ.

²⁵ Tamtéž, Statut pro odbory ČÚZ.

²⁶ Tamtéž, Kolik je zahraničních Čechů a Slováků.

²⁷ Tamtéž, Statistický podklad vystěhovalckého problému.

²⁸ Tamtéž, k. 3571, O vystěhovalctví průmyslového dělnictva.

²⁹ NA, f. MSP, k. 4021, dopis vyslanectví Bern MSP z 31. 10. 1928.

³⁰ Tamtéž, dopis YMCA MSP z 20. 11. 1929.

³¹ Tamtéž, dopis YMCA MSP ze 14. 9. 1928.

³² Tamtéž, dopis konzulátu Brémy MSP z 18. 12. 1929.

Práce vystěhovaleckého tajemníka YMCA spočívala v organizování volného času pro vystěhovalce čekající v přístavu na loď. Pořádal vycházky do muzea, do přístavu, okolí, hry v přírodě, sborový zpěv, půjčoval knihy a noviny i různé hry. Přicházel hned ráno do vystěhovaleckého hotelu, aby se postaral o vystěhovalce, kteří přijeli v noci. Odezva na jeho aktivity ale byla malá, protože vystěhovanci byli po dlouhé cestě unaveni a obávali se opustit svá zavazadla.³³

Společnost Československého Červeného kříže (ČSČK) zřídila již v roce 1920 emigrační referát, neboť považovala vystěhovalectví za „jeden z potoků velkého jezera lidské bídy“.³⁴ Zaměřovala svou pomoc na ženy s dětmi, jejichž živitel odešel do zámoří. Poskytovala vystěhovačům informace o přistěhovaleckých zemích, pečovala o samostatně cestující děti, pomáhala ženám s dětmi a pátrala po příbuzných v cizině. V roce 1929 měla v evidenci 1 721 případů, většinu z nich měla slovenská divize (1 348). Např. děvčata z Podkarpatské Rusi chtěla do Kanady, aby si vydělala na věno a mohla se provdat. Věno pak použil její manžel na cestu do Ameriky, odkud se mnohdy vůbec nevrátil. Pokud muž založil v Americe novou rodinu, opuštěná žena neměla žádnou možnost domáhat se práva, pokud nežila na území USA. Ale k získání víza by musela mít pozvání od svého muže. Proto americká organizace křesťanských mladých žen YWCA nutila muže posílat pravidelné příspěvky rodinám v ČSR. ČSČK také vedla vystěhovaleckou stanici v Praze, kterou v roce 1929 prošlo 14 191 žen a 2 905 dětí. Podle národnosti to bylo 1 967 Čechů, 10 553 Slováků a Rusínů, 838 Maďarů, 467 Němců, 390 Židů a 16 Poláků.

Komise pro vystěhovalectví hledala nové možnosti vystěhovalectví v Kanadě, Argentíně, Brazílii, Ekvádoru a Paraguayi. Podle komise, v Kanadě byly značné možnosti pro zemědělce, neboť zde byl dostatek levné půdy. Českoslovenští vystěhovanci však utíkali od zemědělské práce do měst a továren, kde chtěli vydělat rychleji více peněz. V důsledku světové hospodářské krize se pak mnozí ocitli mezi nezaměstnanými. Také výdělky zemědělských dělníků poklesly o třetinu až polovinu. Kvóta USA pro přistěhovalce z ČSR činila v roce 1930 pouhých 2 874 osob, což stačilo pouze ke slučování rodin (tzv. přednostní třídy). Hospodářská krize postihla i Argentinu, kde byla v roce 1930 zřízena v Buenos Aires vystěhovalecká kancelář při Svazu československých spolků argentinských, která měla organizovat péči o vystěhovalce.³⁵

Členové Komise pro vystěhovalectví řešili v roce 1930 problém týkající se dopravy sezónních zemědělských dělníků do Francie. Na základě mezirezortní dohody ministerstev zemědělství Francie a ČSR byly tyto aktivity svěřeny francouzské firmě Worm. Později česká kolonizační společnost požádala o paritní podíl na dopravě, což ale francouzská strana odmítla.³⁶

Průmyslové dělnictvo do ciziny umisťoval Zemský ústřední úřad práce v Praze. V roce 1929 umístil 8 837 dělníků, z toho 2 827 z Čech, 430 z Moravy a Slezska, 2 939 ze Slovenska a 2 641 z Podkarpatské Rusi. V roce 1930 to bylo celkem 7 871 dělníků (jen 266 žen), z toho 3 265 z Čech, 916 z Moravy a Slezska, 1 739 ze Slovenska a 1 951 z Podkarpatské Rusi. Velký zájem byl v roce 1930 o horníky do belgických dolů. Do Belgie byli odesláni z českých zemí 333 horníci, ze Slovenska 481 a z Podkarpatské Rusi 1 209, a to včetně pomocných dělníků do dolů. I do Francie byli pomocní dělníci získáváni více z Podkarpatské Rusi, zatímco z českých zemí šlo hlavně o specialisty.³⁷

Nábor zemědělského dělnictva prováděl především Slovenský úřad práce pro zemědělské dělnictvo v Bratislavě. Ze Slovenska a Podkarpatské Rusi odešlo v roce 1929 celkem 17 tisíc

³³ Tamtéž, dopis konzulátu Le Havre MSP ze 16. 1. 1930.

³⁴ Tamtéž, k. 4019, dopis Československého Červeného kříže (dále jen ČSČK) MSP ze 24. 3. 1930.

³⁵ Tamtéž, k. 4084, výroční zpráva Komise pro vystěhovalectví za rok 1930.

³⁶ Tamtéž, k. 4018, protokol o schůzi Komise pro vystěhovalectví 3. 2. 1930.

³⁷ Tamtéž, k. 4024, záznam Zemského ústředního úřadu práce v Praze 1930.

zemědělských dělníků do českých zemí, 15 tis. do Rakouska, 4 tis. do Německa a několik tisíc do Francie.³⁸

Pro usídlování vystěhovalců byly hledány nové příležitosti. Kooperační projekty byly početné, ale málo slibné. Byly to např. projekt České kolonizační společnost Esther v argentinské provincii Santiago del Estero, projekt argentinské kolonizační společnosti Delta v Buenos Aires, projekt družstevní kolonie Slavia v Kolumbii či akce družstva Nová vlast v brazilském státě Paraná.³⁹

Jedním z kolonizačních podnikatelů byl Americko-slovanský kolonizační trust se sídlem v New Yorku. Ve svém memorandu uváděl, že USA a Kanada mají zájem získávat takové přistěhovalce, kteří by byli v kulturním ohledu co nejvíce příbuzní největší mase jejich obyvatelstva. V posledních deseti letech proces vylidňování venkova nabyl značného rozsahu. Za nejstálejší byli označeni přistěhovalci ze slovanských zemí, protože Anglosasové a Skandinávci zůstávali většinou ve městech. Kolonizační trust vznikl 14. října 1930 údajně s kapitálem 55 mil. USD. Chtěl provést velké kolonizační plány v Mexiku (mexické ministerstvo zemědělství odmítlo), USA a Kanadě. Společnost měla v úmyslu vydávat v ruštině, angličtině a hebrejštině vlastní revue.

Pro lepší informovanost slovenských vystěhovalců zřídil ČÚZ v Bratislavě 10. 12. 1934 Vystěhovaleckou poradnu. Vystěhovalci se dožadovali, aby na Slovensku byla instituce, která by byla rádcem všech, kde se chtěli odebrat do ciziny a zároveň byla pojitkem Slováků v cizině s jejich původním domovem. Při jejím zřízení spolupracovaly Slovenské oddělení Národní rady československé (NRČs) a Národohospodářský ústav pro Slovensko (NÁRUS). Myšlenka vznikla v době příprav 1. sjezdu zahraničních Čechů a Slováků v červenci 1932. Potřebné finanční prostředky byly získány pomocí vrcholných hospodářských korporací na Slovensku. Vystěhovaleckým poradcem byl jmenován komisař Zemědělské rady pro Slovensko Ladislav Stankovič. První řádné zasedání Kuratoria vypracovalo Statut a pověřilo vedením záležitostí svého předsedu dr. Metoda Bella, prezidenta Zemědělské rady pro Slovensko a předsedu Slovenské ligy v Bratislavě, dále místopředsedu Michala Kormanana, zemského zastupitele na Slovensku, jednatele Miloše Gašparce, tajemníka Ústředního svazu slovenského průmyslu, a pokladníka Antona Granatiera, tajemníka slovenské odbočky NRČs. V Kuratoriu zasedali zástupci Zemského výboru pro Slovensko, Zemského úřadu v Bratislavě, ČÚZ, slovenského oddělení NRČs, města Bratislavy, Zemědělské rady pro Slovensko, Zemského úřadu práce pro Slovensko a Slovenského úřadu práce pro zemědělské dělnictvo. Kuratorium utvořilo redakční radu pro vedení slovenského obsahu časopisu Krajan a Korespondence Vystěhovalecké poradny. Zodpovědným redaktorem byl jmenován Ladislav Stankovič. Kuratorium doporučilo zřízení zemědělského referátu u Československé kolonie v Paříži a požadovalo novelizaci vystěhovaleckého zákona. Poradna vydala obšírné poučení pro vystěhovalce jedoucí do Francie. Sledovala poměry v jednotlivých zemích, kam se odebírali vystěhovalci ze Slovenska. V důsledku hospodářské krize se většina zemí úplně nebo z velké části uzavírala přílivu cizinců. Naopak začali se vracet repatrianti z USA, Francie a Polska. Pokračovalo sezónní vystěhovalectví, zejména do Francie a Rakouska. V Rakousku bylo v roce 1935 celkem 3 526 sezónních dělníků, ve Francii 1 972. V roce 1934 se vystěhovalo do zámoří 2 466 osob, z toho do USA 1 084, Kanady 652, Argentiny 455 a Paraguaye 156. Vystěhovalecká poradna zodpověděla v roce 1935 celkem 1 140 dotazů.⁴⁰

Vystěhovalecká poradna požadovala od vystěhovalecké stanice v Nových Vysočanech zasílání výpisů adres slovenských a podkarpatských vystěhovalců, kterým bylo povoleno vystěhování do Ameriky, aby je mohla varovat před nesvědčitými a neodpovědnými osobami.⁴¹ Na to reagovalo MSP sdělením, že každý vystěhovalce je varován zvláštními tiskopisy.⁴²

³⁸ Tamtéž, k. 4018, Komise pro vystěhovalectví 3. 2. 1930.

³⁹ Tamtéž, k. 4082, výroční zpráva Československého ústavu zahraničního (dále jen ČÚZ) za rok 1931.

⁴⁰ Tamtéž, výroční zpráva Vystěhovalecké poradny za rok 1934–1935.

Ve svém přípisu prezidiu ministerské rady Vystěhovalcká poradna tvrdila, že vystěhovalcký zákon se v zásadě staví proti vystěhovalctví a jen ve výjimečných případech dovoluje najímání nebo sjednávání vystěhovalců do ciziny. Proto požadovala novelizaci zákona.⁴³ Ministerskému předsedovi dokonce psala, že „intencí vystěhovalckého zákona bylo být proti vystěhovalctví“.⁴⁴ Ve skutečnosti zákon pouze chránil potenciální vystěhovalce před nájemnými agenty plavebních společností, kteří bez souhlasu MSP agitovali zejména na východním Slovensku a Podkarpatské Rusi pro vystěhovalctví do zámoří s cílem zvětšit zisk dopravců.

MSP ostře reagovalo na tvrzení Vystěhovalcké poradny, že zákon neposkytl podklad pro koncentraci vystěhovalců v cizině. Poukázalo na aglomerace československých vystěhovalců ve Francii (Paříž, Gardanne, Argenteuil, Mericourt), Belgii (Watershei, Zwartberg, Winterschlag) a Holandsku (Schaesberg). Krajanské osady existovaly i v USA, Kanadě, Argentině a Paraguayi. Zdůraznilo, že zákon omezuje vystěhovalctví jen s ohledem na brannou povinnost mužů. Zabezpečování pracovních míst, tj. uzavření pracovní smlouvy se zaměstnavatelem, obstarával se souhlasem MSP Zemský ústřední úřad práce v Praze a Slovenský úřad práce pro zemědělské dělnictvo v Bratislavě. Vystěhovalci mohli odejít do ciziny i na vlastní riziko a tam uzavřít pracovní poměr.⁴⁵

Vystěhovalcká poradna požadovala, aby byla sjednána smlouva se SSSR o vystěhování 300 dělníků na stavební a lesní práce. Na to reagovalo MSP informací, že SSSR nemá zájem na příchodu nekvalifikovaných dělníků. Zároveň podotklo, že nejvíce zemědělských dělníků do Rakouska, Francie a Německa odchází právě ze Slovenska. Pokles počtu emigrantů byl způsoben hospodářskou situací imigračních států.⁴⁶ MSP vytklo Vystěhovalcké poradně, že jako odbočka ČÚZ je vydržována ústředními úřady, a přitom neprojevuje porozumění některým základním vystěhovalckým otázkám.

ČÚZ se pozastavoval nad obsahem časopisu Korespondence Vystěhovalcké poradny, která přinášela mj. zprávy o cizím vystěhovalctví, což nemělo žádnou informativní hodnotu pro slovenské vystěhovalce. Upozorňoval na velký počet časopisů, které se zabývaly krajanskou problematikou, jako byly Krajana, Národní rada, Věstník Komenský, Vystěhovalce, Emigrant, Věstník zahraniční župy sokolské, Apoštolát sv. Cyrila a Metoděje, Probuzení, Svätý Vojtech, Caritas aj. Podle ČÚZ, náhodné zprávy Korespondence vyvolávaly zkreslený dojem. Doporučoval, aby se Korespondence stala slovenskou přílohou Krajana.⁴⁷ Podle Vystěhovalcké poradny, Korespondence byla součástí zpravodajské služby pro tisk a organizace a poradna hodlala v jejím vydávání pokračovat.⁴⁸

Činnost ČÚZ byla brzděna vnitřními neurovnanými poměry. Předseda ČÚZ dr. Jan Auerhan, prezident SÚS, byl slabý, aby se mohl opřít velmi impulsivní a sebevědomé osobě prvního místopředsedy, ředitele Centropressu, volyňského Čecha Venceslava Švihovského. Převážná část výboru ČÚZ se stavěla proti způsobu práce ředitele Švihovského, např. při řízení Jubilejního fondu československého zahraničí. Hospodaření ČÚZ nebylo, podle některých členů výboru, racionální, neboť polovina státních subvencí se utratila na osobní náklady. Z daru pojišťovny Phönix 40 tis. Kč měl být pořízen katalog knih vhodných pro krajanské knihovny. Peníze byly utraceny, a to zejména na platy zbytečně draze placeného personálu. Nakonec se Švihovský musel vzdát funkce místopředsedy ČÚZ.⁴⁹

⁴¹ Tamtéž, dopis Vystěhovalcké poradny MSP z 10. 8. 1935.

⁴² Tamtéž, dopis MSP Vystěhovalcké poradně z 11. 8. 1935.

⁴³ Tamtéž, dopis Vystěhovalcké poradny prezidiu ministerské rady ze 14. 2. 1936.

⁴⁴ Tamtéž, dopis Vystěhovalcké poradny ministerskému předsedovi ze 14. 2. 1936.

⁴⁵ Tamtéž, záznam MSP z 26. 3. 1937.

⁴⁶ Tamtéž, dopis MSP Vystěhovalcké poradně z 25. 6. 1936.

⁴⁷ Tamtéž, dopis ČÚZ kuratoriu Vystěhovalcké poradny z 25. 5. 1936.

⁴⁸ Tamtéž, dopis Vystěhovalcké poradny ČÚZ z 1. 7. 1936.

⁴⁹ NA, f. MŠANO, k. 3570, zpráva referenta MŠANO o činnosti ČÚZ z 18. 6. 1936.

ČÚZ se rozhodl použít přítomnosti zahraničních Čechů a Slováků na X. všesokolském sletu a uspořádat 4. července 1938 manifestační sjezd pod heslem Krajané mostem mezi ČSR a cizinou. Dopoledne se uskutečnila slavnostní schůze, projev zástupce vlády a proslovy zástupců jednotlivých krajaných větví, a to v zasedací síni poslanecké sněmovny Národního shromáždění.⁵⁰

První poválečná léta (1918–1924) jsou spojena s reemigrací části zahraničních krajanů do nově vzniklého československého státu, především z Rakouska, Ruska a Polska. Nová vystěhovalcká vlna ve 20. letech vedla k přijetí zákona o vystěhovalectví z roku 1922, který usiloval o právní ochranu emigrantů a omezení agitace pro stěhování do ciziny. Vzhledem k novému restriktivnímu zákonu, který od roku 1921 omezoval přistěhovalectví do USA, směřovalo nadále vystěhovalectví z ČSR především do Kanady, Latinské Ameriky a Francie. Meziválečné období je ve znamení zvýšeného zájmu československých institucí o krajanů v zahraničí. Snaha vlády směřovala k udržení krajanů v jejich dosavadních pozicích, a to i za cenu jejich hospodářské podpory, např. Čechů v Rusku. Významným příspěvkem ke zvýšení kvality tzv. krajané péče bylo vytvoření Československého ústavu zahraničního v roce 1928. Vystěhovalectví ve 30. letech značně oslabilo světová hospodářská krize, která přiměla řadu krajanů k návratu do ČSR.

Zjistit přesný počet vystěhovalců za 1. ČSR je poměrně obtížné. Vystěhovalcké destinace je také obtížné zjistit, protože cíl cesty nebyl přesně určen. Vystěhovalci jako cíl cesty uváděli často jen Ameriku. Po vydání kvótových zákonů v USA nastává diference mezi počtem vydaných vystěhovalckých pasů a počtem vystěhovalců převzatých k dopravě do zamoří.

Slovenští vystěhovalci odcházeli, aby po získání úspor se vrátili a koupili si půdu, zatímco Češi se stěhovali většinou natrvalo. Na 100 tisíc obyvatel připadli v roce 1931 v ČSR 102 vystěhovalci, ale na Slovensku 322. Větší vystěhovalctví než Slovensko měly jen Irsko, Itálie a Portugalsko. Vystěhovalci se nalodovali především v Hamburku, Brémách, Le Havru, Cherbourgu, Liverpoolu, Terstu a Rotterdamu. Jejich emigraci organizovaly zvláště německé lodní společnosti, jmenovitě Norddeutsche Lloyd.

Summary

On the Czech and Slovak Migration in 1918–1938

One of the consequences of an independent Czechoslovak state's formation was the effort of Czechs and Slovaks living outside the old country to return to the old country. In parallel with the return of some expatriates from abroad in the early 20th of the 20th century the reverse process began – emigration caused by the postwar economic crisis that has gripped the eastern part of Czechoslovakia in particular – Slovak and Carpatho-Russian.

⁵⁰ NA, f. MSP, k. 4082, dopis ČÚZ krajanům z března 1938; zápis o schůzi komise pro přípravu X. sjezdu 21. 2. 1938.